

ROLUL PROPAGANDISTIC AL TOREUTICII ANTIC-TÂRZII DIN ROMÂNIA

THE PROPAGANDA ROLE OF LATE-ANCIENT TOREUTICS IN ROMANIA

Ioana-Iulia OLARU,

doctor, lector universitar,

Universitatea de Arte „George Enescu”, Iași

Abstract: *Whether we speak about guns, pots, lighting or toilet objects, late-ancient toreutics on the territory of the provinces from the north of Danube – Dacia and Scythia Minor – is one of the decorative arts in which the phenomenon of interpenetration of the two eras that shake hands now (ancient and medieval) again proves that this age is self-reliant. Consequently, Late Antiquity is a period of transition on the territory of Romania, also, but an actual one, at least from an artistic point of view in which the stylistic vision combines the research of the end of Classical Antiquity with the Paleo-Christian transformations regarding shapes, decorations, destinations.*

Keywords: *umbo, gladius, lorica, rython, oenochoe, donariu, tamga, thuribulum.*

Scopul unei lucrări despre Antichitatea Târzie de pe teritoriul României este cel didactic: de a introduce un capitol, absent încă din orice prezentare a Istoriei Artei Românești. Face parte dintr-un proiect mai amplu, de reactualizare a Istoriei Artei Românești de la origini și până în zilele noastre, o lucrare cuprinzătoare, imperios necesară în prezent. Așadar, e un demers de a complini lipsurile actuale. Este un studiu cu scop științific, dar și metodicodidactic, ușurând munca profesorului și studentului în explicarea unui fenomen complex. O epocă de tranziție, atât de vastă și complicată, străbătută de conflicte ideologice și religioase, cum este cea antic-târzie, oriunde în lume, necesită o privire critică și actualizată asupra acestor concepte și mai ales reflectarea lor în artă, în mod particular, în provinciile romane de pe teritoriul țării noastre. Arta Antichității Târzii trebuie să-și găsească locul și într-o *Istorie a Artelor din România*. Năzuința lucrării este de a aprofunda cele câteva secole care constituie Antichitatea Târzie de pe teritoriul țării noastre, cu accentuarea rolului artei ca

instrument politic și religios în slujba puterii.

De asemenea, se dorește repunerea în discuție a unor valori universale și perene, care trebuie să constituie repere pentru cultura prezentului. Într-o perioadă de globalizare generală, care presupune internaționalizare pronunțată, culturile regionale trebuie să-și păstreze identitatea. Direcțiile artistice neconvenționale ale prezentului resping valabilitatea artelor consacrate, prin tendințele lor deconstructiviste, ajungând să altereze mai ales orientările unui public tânăr, în formare. De aceea acest studiu încearcă aducerea în atenție a idealurilor generale ale omenirii, de reactualizare a idealurilor artistice tradiționale, într-un secol novator, în permanentă mișcare, în care modelele tradiționale ar trebui să aibă un rol important în noua viziune asupra artei.

Fenomenul Antichității Târzii pe teritoriul României este departe de a putea fi înscris între limite fixe, aportul personal venind să accentueze importanța legăturii dintre provinciile de pe teritoriul țării noastre și Imperiu, din punctul de vedere artistic transformări

făcându-se simțite începând cu domnia Severilor (193-235 d.Hr.), care anunță începutul influenței cultelor orientale (în unele domenii coborând chiar mai mult, de exemplu în cazul sculpturii), iar sfârșitul Antichității, în artă cel puțin, nu poate include domnia lui Iustinianus și maturizarea stilistică de după primul sfert al veacului al VI-lea d.Hr. Avem de-a face cu o perioadă istorică pe care o putem socoti de sine stătătoare, atât cât poate fi de individualizat un asemenea interval de tranziție, care și în afara hotarelor de atunci ale României a oscilat mereu între ultimele izbucniri ale anticului și primele concretizări ale medievalului, între procesul de romanizare și cel de creștinare. O perioadă care, artistic, s-a aflat la noi în permanente căutări, îngreunată de frământări politice continue, care amplifică și mai mult complexitatea abordării acestui moment ireductibil la formule consacrate.

De fapt, interogările noastre asupra valabilității criteriilor de departajare în ceea ce privește Antichitatea Târzie pe teritoriul țării noastre se referă la individualizarea acestei perioade, mai ales în ceea ce privește fenomenul artistic. Asupra perioadei istorice în sine, istoricii sunt cei în măsură să se pronunțe.

Articolul de față, care se referă doar la domeniul Artelor decorative, și, din acesta, doar la toreutică, este o contribuție personală (dar și întemeiată pe munca de documentare), care pune în discuție valori ale artefactelor găsite pe teritoriul României din perioada de sfârșit al Antichității, din perspectiva celor doi poli: propaganda politică imperială și propaganda religioasă a creștinismului în formare. Prezenta lucrare urmărește și un parcurs evolutiv al artei, înregistrând transformările de-a lungul timpului, din perioada antică și

până în perioada paleocreștină, legate de modificările suferite de acest tip de obiecte, de la vechile idealuri artistice, la noul stil, cel al ideologiei creștine.

Artă antică a cizelării manuale a metalelor (în afara bijuteriilor, cu care însă se întâlnește pe tărâmul tehnicilor folosite), **TOREUTICA** include diverse tipuri de piese: arme, vase, unelte. Fără să fie un instrument direct de propagandă politică, piesele din metal au reprezentat și ele un mijloc de răspândire a romanității în provincii, dar și a noii religii – creștinismul. Pe teritoriul țării noastre, metalul este prelucrat încă din neoliticul mijlociu (sec. al IV-lea î.Hr.) (când este importat), din neoliticul târziu începând a fi produs local, tot acum apărând și un nou metal – aurul. În orașele întemeiate de romani pe teritoriul țării noastre au existat ateliere locale de prelucrare a bronzului (Napoca – Cluj Napoca, jud. Cluj, Dierna – Orșova, jud. Mehedinți, Romula – Reșca, jud. Olt, Slăveni, Jud. Olt, Sucidava-Celei, jud. Olt, Porolissum – Moigrad, jud. Sălaj), precum și a fierului (Apulum – Alba Iulia, jud. Alba, Drobeta), a plumbului (Sucidava, Apulum, Drobeta, Obreja, jud. Alba), mai puțin a argintului, pentru care nu există deocamdată atestări de ateliere locale¹. Dar majoritatea produselor de toreutică nu sunt locale, ci importuri².

¹ D. Protase, *Cap. VII. Viața economică (Partea I. Dacia romană)*, în Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *Istoria românilor*, vol. II, *Dacoromani, romanici, alogeni*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010, p. 185-186

² M. Bărbulescu, *Cap. X. Cultură și religie (Partea I. Dacia romană)*, în Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *op. cit.*, p. 249

Arme. În general, cele mai impresionante artefacte în metal, descoperite pe teritoriul României, sunt cele care aparțin domeniului militar. Cele mai vechi sunt săbii, topoare de luptă, apărătoare de braț din bronz, ca cea cu decor în volută de la Apa, cnemidele din mormântul de la Agighiol, acestea din urmă decorate în relief prin ciocănire cu motive figurative – mască, Dionysos, Ariadna, Cavalerul trac. Au ajuns până în zilele noastre coifuri tracogetice, de la sfârșitul primei epoci a fierului, cum sunt cel din aur de la Poiana-Coțofenești, jud. Prahova, cu o ciudată redare a sprâncenelor, terminate în volută, obrăzarele înfățișând scena sacrificării berbecului; ori coifurile de la Băiceni, Agighiol, Peretu. Din La Tène s-au găsit trei coifuri celtice: la Ciumești, jud. Satu Mare, cu un vultur (corb?) cu aripile desfăcute, decorând creștetul calotei; în Hațeg, jud. Hunedoara (aflat la Viena), un coif de același tip, dar fără decor al calotei; precum și al treilea, la Silivaș, jud. Alba, cu calotă simplă cu spin în vârful și apărătoare de ceafă orizontală, decorată vegetal în niello. Din aceeași epocă ne-au rămas coifuri grecești (de tip calcidian de la Tinosu, jud. Prahova, Zimnicea, Popești, cele corintiene de la Găvani, jud. Brăila, Gostavăț, jud. Olt)³.

În prima epocă a fierului există diferite tipuri de spade; tot acum își fac apariția săbiile de tip *akinakes*. Un exemplu este spada-emblemă din bronz de la Medgidia, jud. Constanța, de sec. V î.Hr., cu scut dublu, decorată în relief turnat și cizelat, cu câte un țap culcat; mânerul este gravat cu un vultur cu

aripile desfăcute, atașa gârzii fiind decorată cu o scenă stilizată de luptă, cu un grifon și un cerb. Pentru epoca dacică sunt caracteristice pumnalul curb și spadele din fier de luptă, lungi, găsite în morminte, îndoite ritual („spade celtice”): Ciumești, Sanislău (jud. Satu Mare), Gruia, jud. Mehedinți, Popești⁴. Din Hallstatt, provin două spade din bronz din tezaurul de la Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj, cu garda terminată cu antene în volută – una cu decor gravat: pe lamă, protome de păsări de apă, în șiruri paralele simetrice, extrem de schematizate.

Dacii foloseau scuturi. A rămas garnitura de fier reprezentând un bour, în chenar concentric de palmete schematizate de la un scut de la Piatra Roșie, jud. Hunedoara⁵. Se păstrează umbo-uri, precum cel de la Popești.

Din perioada de după cucerirea romană, au ajuns până la noi lame de *gladius* decorat pe teacă cu spirale în relief. În perioada târzie, săbiile sunt de tip germanic, cu lama lată, garda simplă în cruce și bară transversală la extremitatea mânerului (fără interes artistic); din vremea împăratului Theodosius II (408-450 d.Hr.) s-a descoperit o spadă în mormântul de înhumăție de la Valea lui Mihai, jud. Bihor, de la care se păstrează lama și butonul de chihlimbar de la capătul gârzii, cu garniturile tecii din argint, cu granate în caboșon.

⁴ L. R. și R. F. în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p. 295-296, s.v. *sabie*

⁵ Din fier forjat, împărțit în două registre, despărțite de torsade. Registrul central are un decor în repusaj cu un bour printre elemente vegetale, înconjurat cu un chenar formând o coroană de frunze de laur stilizate. Cf. Radu Florescu, *Decebal și Traian*, București, Ed. Meridiane, 1980, p. 75

³ R. F. în Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 106, s.v. *coif*

Tot din perioada romană, provin resturi de *lorica* (Ulpia Traiana, Berzovia). Fragmente de lorică au fost descoperite și la Barboși, jud. Galați⁶. S-au păstrat și coifuri: un coif din fier de tipul celor purtate de soldații din legiuni (Ocna Mureș, jud. Alba)⁷. Unui coif de paradă îi aparține masca de epocă hadrianică de la Carsium – Hârșova, jud. Constanța⁸, cu ochii, nările și gura perforate, cu părul împodobit cu o cunună de frunze; ca și masca feminină de sec. II d.Hr. de la Comana (lângă Reșca), o figură redată academic, cu trăsături pure, cu diademă și cu părul strâns într-o rețea de perle. Deosebită este redarea unei figuri feminine pe piese de armură (întâlnită și pe cnemidele tracice de la Agighiol, jud. Tulcea, și Vrața, jud. Mehedinți) (probabil este vorba despre reprezentarea unei amazoane)⁹. O mențiune specială se cuvine a acorda celor două coifuri din bronz de paradă de la Ostrov, jud. Constanța, datate în epoca lui Antoninus Pius¹⁰, coifuri de cavalerist, cu decor realizat în relief prin ciocănire, în stilul iluzionist roman. Primul coif are pe calotă o creastă flancată de doi șerpi ondulați (influență mithraică)¹¹, cu o gorgonă la ceață, calota fiind surmontată de un cap de vultur; suprafața coifului e acoperită cu motivul penelor imbricate; obră-

zarele (unul singur este păstrat) înfățișează în relief un Dioscur nud, cu calul de frâu; modelajul anatomic (uman și animalier) este lipsit de finețe, lipsește vioiciunea, dar construcția este corectă și detaliată. Al doilea coif are o mască cu un cap de amazoană cu oval fin, cu părul strâns într-o rețea de perle, încununată de o semilună și apărătoare de ceață în evantai; calota coifului are o creastă terminată la ceață cu un cap de mistreț flancat în partea de jos de doi grifoni în luptă cu doi șerpi, iar în partea de sus, cu doi lei sărind; între aceștia, câte o Victorie cu ramura de palmier și coroana. Similitudini se găsesc cu piese de la Brigetio, Pannonia, Nicopolis ad Istrum, dar coifuri decorate la fel de bogat se găsesc în toată zona limes-ului roman (coiful de la Un-Horan, Siria de sud). Indirect, propaganda politică este prezentă în însăși existența aici a acestor obiecte, probabil erau piese de paradă, aparținând comandantilor.

De asemenea, un alt fel de piesă din perioada romană este armura evestră: ne sunt cunoscute armuri de cal de la Gherla, Arcalia, Giulești. Apărătoarea de cap de cal descoperită la Gherla este o piesă de paradă din bronz, ciocănită *au repoussé* și cizelată, compusă inițial din două plăci laterale și una frontală. Placa laterală etalează un decor cu o centauresă redată cu stângăcie, care ține un vas, și cu bustul unei Venere marine ieșind dintr-o floare, cu o mantie susținută la gât de un colier. În partea de jos, se află figura unui Dioscur nud, cu calul de frâu. Pe placa frontală este reprezentat Mars cu tunică, scut și sulită (pe care se încolățește un șarpe), cu coif cu creastă pe cap, zeul ținând piciorul pe capul unui centaur¹². Au ră-

⁶ Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n. – III e.n.*, Iași, Ed. Junimea, 1981, p. 174

⁷ R. F. în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p. 240, s.v. *Ocna Mureș*

⁸ Mihai Gramatopol, *Arta romană în România*, București, Ed. Meridiane, 2000, p. 155

⁹ Radu Florescu, Ion Miclea *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches din Viena*, București, Ed. Meridiane, 1979, p. 33

¹⁰ Mihai Gramatopol, *op. cit.*, p. 155

¹¹ *Ibidem*

¹² Radu Florescu, *Decebal și Traian*, București, Ed. Meridiane, 1980, p. 68

mas și fragmente de bandă din bronz de la o apărătoare de piept a unei armuri de cal, cu figuri turnate în relief înalt, cu lupta dintre un dac și un cavalerist roman (Arcalia, jud. Bistrița-Năsăud) (barocul stilului aparține sf. sec. al II-lea – înc. sec. al III-lea d.Hr.)¹³; de asemenea, o apărătoare frontală are reprezentarea afrontată a două efigii bărbătești (Dioscuri) și a doi delfini (Giulești).

Vasele sunt alte obiecte importante de torentică, deși vasele din bronz descoperite pe teritoriul țării noastre nu sunt la fel de numeroase ca cele din provinciile învecinate (din Pannonia sau de la sud de Dunăre). Din epoca dacică și romană s-au păstrat vase cu forme și decoruri diverse, precum *rython*-ul (vas ritual cu gura largă și cu capătul ascuțit în formă de animal): cel mai cunoscut este *rython*-ul din argint aurit de la Poroina, jud. Mehedintși, sec. al III-lea î.Hr.¹⁴, parțial aurit, cu extremitatea inferioară în formă de protomă de cerb, cu un decor cu o scenă de cult care înfățișază două personaje feminine așezate ce aduc libații, iar alte personaje feminine în picioare, îmbrăcate în *chiton* lung, ridică mâna într-un gest ritual; un decor geometric aurit este amplasat pe buză¹⁵ (stilul artistic este provincial, dar există similitudini cu vasele de acest tip – *rython* – de la Panaghiuriște, Bulgaria).

Alte vase sunt situla (căldărușa cu toartă), cu decor gravat în puncte, cum este cea de la Brăduț – cu o zonă decorată prin gravare, cu cerculețe, sub buza ușor profilată – sau cele de la Sângeorgiu de Pădure, jud. Mureș, Sâncră-

ieni, jud. Harghita, Oradea, jud. Bihor; ca și situla din argint din perioada antic-târzie de la Coțești, jud. Dâmbovița, al cărei decor redă scene mitologice.

Fiala este un vas de libație, plat, cu margini cochiliate, decorat *au repoussé*, cu un umbo în centru (Aghioli, Peretu).

Se cunosc, de asemenea, pahare (cum este cel din argint, traco-getic, în formă de dublă pâlnie, din zona Porților de Fier, acum la Metropolitan Museum), sau, din perioada târzie, garnitura din foaie de aur a unui mare pahar din sticlă (Apahida, jud. Cluj), o cunună din bandă dublă de aur, ce decora gura și pântecul vasului, precum și două căni din argint (oenochoe) din același tezaur, una cu o scenă babilonică (menadă și Satir dansând, cu o tufă de acant deasupra, pe gât), repetată de patru ori pe fiecare dintre cele patru fețe ale corpului vasului.

Patera (vas pentru libații) este de forma unei farfurii întinse, cu marginea arcuită spre interior și cu un umbo central; uneori are un mâner cilindric, canelat sau neted, terminat în protomă de berbec (Buciumi, jud. Sălaj)¹⁶. Perioadei antic-târzii îi aparține patera de aur din „Tezaurul de la Pietroasa”, decorată cu figuri mitologice, cu perle pe margine, și având ca umbo statueta zeiței pământului, Jordth sau Herta¹⁷ (echivalenta Cybelei) realizată într-un stil provincial, cu trăsături dure și drapaj rigid, ținând un pahar tronconic în mână, așezată pe un soclu circular decorat cu o scenă bucolică (un păstor culcat între oi și capre). Patera, realizată din două foi de aur, are un decor în repusaj cu divinități germanice, străi-

¹³ R. F. în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p. 39, s.v. *Arcalia*

¹⁴ H. D. în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p. 281, s.v. *Poroina*

¹⁵ <http://www.cimec.ro/scripts/PCN/Clasate/> 2004

¹⁶ R. F. în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p. 263, s.v. *pateră*

¹⁷ Radu Florescu, *Daco-romanii*, București, Ed. Meridiane, 1980, p. 211

ne repertoriului artei clasice, într-un stil greco-roman însă, inclusiv lipsa proporțiilor și a rafinamentului chipurilor, specifice artei oficiale romane târzii. Așadar, tezaurul¹⁸ este realizarea unor ateliere nord-pontice, cu puternice influențe orientale – pentru șefi ai migratorilor¹⁹. Tot de aici provine o oenochoe cu pânțele decorat cu linii strigilate, cu piciorul cu perle pe margine și cu un decor gravat cu frunze de viță-de-vie schematizate, precum și două cupe, una dodecagonală și una octogonală, cu toarte masive în formă de pantere, decorate cu caboșoane din lapis-lazuli și turcoaze (în fața acestor vase suntem cucerți optic de efectele de transparentă și strălucire) – cupa fiind un alt tip de vas ajuns până la noi încă din perioada dacică. Aparținând argintăriei geto-dacice din sec. I î.Hr. – sec. I d.Hr. este o cupă cu două toarte,

¹⁸ O mențiune specială trebuie acordată „Tezaurului de la Pietroasa” (jud. Buzău) – care ne-a rămas de la neamurile germanice (ostrogoți, dat fiind inscripția de pe colane și fibule), unul dintre cele mai complexe, mai valoroase și mai cunoscute tezaure antice (aparține sec. al V-lea d.Hr.). Este compus din 12 piese, toate din aur și împodobite, unele, cu pietre prețioase. În afara colanelor și a fibulelor despre care am vorbit mai sus, restul tezaurului se compune din piese de toareuică – vase – dintre care importante sunt două cupe, una dodecagonală și una octogonală, o pateră, o cană și o tavă circulară de 7kg. Cf. Mihai Bărbulescu, *I. De la începuturile civilizației la sinteza românească*, în Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007, p. 91; Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1973, p. 175

¹⁹ Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, Ed. Meridiane, 1967, p. 45-46

cu picior subțire și înalt, terminat printr-o bandă evazată pentru stabilitate, ornamentată fiind cu motive geometrice și vegetale pe corp și pe baza piciorului; precum și un tip de cupă cu picior scurt și cu corp alungit (tezaurul de la Sâncrăieni). Două cupe din tezaurul de la Muncelul de Sus au decoruri antropomorf și, respectiv, zoomorf. Pe prima sunt redați doi Eroși vânând un cerb și, respectiv, o gazelă, într-un peisaj alcătuit din arbori. Similitudini se regăsesc în cupa peisagistică din Alexandria (Egipt). A doua cupă are decorația dispusă pe două registre – cel superior cu o suită de pești și păsări de apă, cel inferior cu două cupluri antitetice de tauri marini și grifoni marini, respectiv gazelă marină și grifon marin. După profil, cupele au analogii datate în sec. al II-lea – al III-lea d.Hr. Probabil, sunt piese romane după modele elenistice. O elegantă oenochoe de sec. II d.Hr., cu toartă supraînălțată și cu mâner decorat cu un Bachus tânăr la un capăt și cu un satir nud stând pe o tufă de acant, ținând pe braț pe Bachus copil, la celălalt capăt, precum și o pateră cu mâner în cap de Satir din același secol, au fost găsite la Callatis – Mangalia, jud. Constanța; o oenochoe descoperită la Tomis – Constanța are toarta prelucrată în formă de cal de mare (tipologie caracteristică unor ateliere din Gallia), tot de aici provenind și o pateră cu cap de lup.

Din categoria vaselor paleocreștine face parte *discul episcopului Pater-nus* al Tomisului, din tezaurul descoperit la Malaia Perescepina – o pateră de mari dimensiuni, refăcută probabil dintr-un obiect profan imperial²⁰, înainte de anul 518 d.Hr., pentru că pe re-

²⁰ Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, Ed. Meridiane, 1971, p. 28

vers, pe fundul vasului, sunt imprimate patru sigilii de control, unul dintre ele purtând marca de garanție cu chipul și numele împăratului bizantin Anastasius I (491-518 d.Hr.) (tot pe dosul vasului se află inscripția punctată, care indică greutatea de aur și argint folosită). Talerul a fost găsit la Malaia Perescepina, lângă Poltava, Ucraina (aparținând unui tezaur barbar dus de bulgari sau de avari, acum păstrat în Muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg)²¹. Vasul, folosit, probabil, în Biserica metropolitană a Tomisului pentru păstrarea anafurei, este din argint aurit, are un diametru de 61cm și o greutate de peste 6,2kg²². De proveniență constantinopolitană, obiectul are un înalt nivel artistic. Stilul continuă pe cel greco-roman, cu influențe siriene²³. Pe margine, friza în repusaj accentuat înfățișază elemente vegetale (vița-de-vie ondulată, cu frunze și struguri) între două ghirlande de frunze de laur, intercalate cu păsări, animale (mielul, păunul, cerbul și porumbița), vase de tip *kantharos*, și cu medalioane de foaie de aur cu smalț colorat sau pietre prețioase (4 rotunde, decorate cu cruci și 4 ovale, fără decor, operația de înlocuire – într-o perioadă mai târzie, a tuturor acestora, cu medalioane circulare mai mari – nemaifiind terminată). Casetele celor 8 medalioane sunt din foaie de aur, umplute cu smalț sau pietre colorate²⁴. În centru, friza redă inscripția latină, care îl menționează pe episcopul Paternus

²¹ Em. Popescu, *Cap. VII. Cultura (Partea a IV-a. Dobrogea în secolele IV-VI)*, în Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *op. cit.*, p. 651

²² *Ibidem*

²³ Radu Vulpe, Ion Barnea, *op. cit.*, vol. II, p. 498

²⁴ *Ibidem*

ca autor al restaurării vasului²⁵. Monograma lui Hristos din centrul vasului (înconjurată de inscripție), flancată de literele A și Ω, este aurită și ea ca și frizele, și ocupă toată suprafața adânciturii. În afara calităților artistice remarcabile, vasul este deosebit și din punctul de vedere istoric, dat fiind raritatea obiectelor de cult, legate de prezența basilicilor paleocreștine. Și alte 4 vase aparținând aceluiași tezaur pot constitui exemple de vase liturgice: un vas din argint adânc, cu mâner, o cană înaltă de 28cm din argint masiv, de peste 1,3kg, cu o toartă împodobită cu un cap de animal, din care iese un mănunchi de frunze, iar în partea de jos, un cap de om, o oală zveltă cu două toarte, de 48,5cm și peste 7,7kg, ornamentată cu 3 benzi vegetale, una sub buză și două pe pânțele, un taler din argint de 30,9cm și de peste 1,4kg, în centru cu o cruce cu capete lățite, înconjurată cu o coroană de iederă, de la care pornesc caneluri în formă de raze.

Din perioada paleocreștină datează și depozitul de vase din argint de la Sucidava – Izvoarele, jud. Constanța. Bogatul inventar de obiecte etalează potire, căni, pateră, linguri, strecurătoare, *reliquarium*, un depozit de obiecte religioase probabil, dat fiind caracterul unora dintre piese: patera este decorată cu un *kantharos* amplasat central, din care se adapă doi porumbei, iar strecurătoarea are și în interior imprimat același vas, flancat de această dată de doi păuni și un pește, iar toarta câinii este modelată într-o formă simbolică, un vrej de vița-de-vie. Similitudini ale pieselor se găsesc în piesele de la Malaia Perescepina,

²⁵ „Ex antiquis renovatum est per Paternum reventiss (imum) Episc(opum) nostrum Amen”. Cf. Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 28

Poltava, sau în Siria, ori în zona mediteraneană, vasele având factură diferită, aparținând sec. al IV-lea – al V-lea d.Hr., unele chiar sec. al II-lea și al VI-lea d.Hr. Acestea sunt artefacte din Orientul creștin, ceea ce demonstrează legăturile provinciilor dunărene cu alte centre (artistice) din Europa²⁶.

Obiecte pentru iluminat: opaițe, candelabre, sfeșnice. Costisitor și greu de manevrat, opaițul din bronz (piesă de import) era folosit rar în epoca romană, doar de către cei avuți, care îl agățau, în general, de tavan, de aceea el avea trei anse pe margini, precum opaițul găsit la Romula (13,5cm lungime), cu o frunză de viță cu boabe de struguri la colțuri, deasupra torții; opaițul de la Polovragi era stilizat în forma de protomă de cal, iar la cel de la Sucidava (Celei) (de sec. II d.Hr.), una dintre anse avea formă de cap de lebădă²⁷. Opaițe din bronz s-au găsit și la Porolissum.

Asemenea piese datează și din perioada paleocreștină – cum este opaițul găsit în apropiere de Dej, jud. Cluj, de sec. V – VI d.Hr.²⁸, cu mâner în formă de cruce înscrisă în romb, surmontată de un porumbel²⁹, sau cel de la Luciu (jud. Ialomița) – cu mâner în formă de cruce cu extremități lățite și cu capac în formă de cochilie – de sec. VI-lea d.Hr. Acesta este de prove-

niență bizantină, ajuns aici probabil prin intermediul Scythiei Minor. Analogii ale acestor piese se pot face cu opaițul cu porumbel de la Lederata (Palanca Nouă, pe teritoriul fostei Iugoslavii)³⁰. Opaițele de la Romula au, unul, formă de păun, altul, decorație pe disc în formă de păun (sec. al V-lea – al VI-lea d.Hr.). Opaițul (suspendat) din bronz turnat găsit în castrul de la Buciumi are formă de porumbel realist reprezentat – cu aripile deschise, cu proporții corecte, cu detalii ale penajului marcate prin incizii fine (sec. al V-lea – al VI-lea d.Hr.) (probabil un import egiptean prin Scythia Minor); porumbelul redat în zbor este un element caracteristic opaițelor de după a doua jum. a sec. al V-lea d.Hr. De la Apulum provin două opaițe, unul cu decor în formă de figură umană pe ansă, celălalt cu un personaj-bust cu capul încununat de raze (sec. al VI-lea d.Hr.). Tot din același secol este și opaițul în formă de pește de la Lipova (jud. Arad).

Un alt obiect folosit la iluminat era candelabru. Cele mai vechi candelabre păstrate sunt piese de import dacice: cel de la Piatra Roșie (inc. sec. I î.Hr.)³¹ este turnat în bronz, cu rezervorul în formă globulară, cu trei brațe, suspendat cu trei lăntișoare lucrate manual; similar lui este un candelabru din bronz din cetatea dacică de la Piscul Crăsani. Din perioada romană, dintr-un mormânt de la Callatis pro-

²⁶ Adrian Rădulescu, Traian Clinte, *La Sucidava-Izvoarele: un depozit de vase de argint*, în *Magazin Istoric*, nr. 10 (223) iulie, București, 1985, p. 31

²⁷ D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1957, p. 89

²⁸ N. Vlăsa, *Piese paleocreștine inedite din Dacia Intracarpatică*, în *Acta Musei Napocensis*, XVI, Cluj-Napoca, 1979, p. 173

²⁹ Mihail Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 405

³⁰ Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca thracologică, XVIII, 1997, p. 414

³¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie, Monografie arheologică*, București, Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1954, p. 117

vine un vârf de candelabru din bronz de forma unei herme, iar de la Neptun, jud. Constanța, provine un candelabru cu tija în formă de vergea cu ramificații retezate, cu un suport cu trei picioare terminate cu trei frunzulițe³². Și sfeșnice s-au găsit, remarcabile fiind cele (de import) de la Potaissa – Turda, jud. Cluj, cu sileni și acrobați.

Un fragment de candelabru creștin din bronz este așa-numitul *donariu de la Biertan* (jud. Sibiu): un disc (atârnat sau fixat, prin toarta sa, de un policandru ori de tavanul unei biserici³³), în care e înscrisă crucea monogramatică a lui Hristos, și o tăbliță (*tabula ansata*) pe care e săpată inscripția votivă, cu litere ajurate așezate pe 3 rânduri, în limba latină: „Ego Zenovius votum posui” („Eu, Zenovie, am pus această ofrandă”). Piesa aparținea, se pare, unui misionar oriental, care l-a dăruit comunității creștine din fosta Dacie sau altei biserici, de unde a ajuns aici³⁴. Păstrat la Muzeul Brunkenthal (Sibiu), donariul (32,5x12,6 cm măsoară tăblița dreptunghiulară, flancată de câte un triunghi cu 3 orificii) are agățat de toarta de jos un medalion din bronz cu monograma lui Hristos, XP, înscrisă în el; discul prezintă și el o toartă în partea de jos (fără toarte, el măsoară 19,5cm în diametru³⁵). Stilul lucrării (a cărei valoare este reliefată încă din 1941 de către profesorul sas K. Horredt³⁶) și forma monogramei și a lite-

relor, ca și stilizarea, datează piesa în sec. al IV-lea d.Hr.³⁷. Este una dintre cele mai importante inscripții, care dovedește pătrunderea creștinismului pe teritoriul țării noastre, precum și continuitatea populației daco-romane.

Alte obiecte de toareutică sunt cele vestimentare (aplice, catarama), cele de toaletă (oglinzile), precum și alte obiecte de cult paleocreștine (cădelnițe, candelă) (în afara celor discutate mai sus).

Catarama s-au păstrat încă din perioada dacică: din fier, simple ca ornamentică, patrulatere ca formă. Începând cu epoca romană, aplicile și catarama cunosc o mare varietate de forme și decoruri, sunt din bronz, cu decor ajurat, cu motive geometrice și vegetale. Într-o epocă târzie apar catarama cu placă decorată prin presare, decorate cu elemente stilizate. S-au găsit catarama de tip germanic, ovale, cu ac mobil, simple sau decorate în *cloisonné* (tezaurele de la Apahida, Velț, jud. Sibiu, Moigrad, Someșeni). S-au găsit și catarama cruciforme, din bronz turnat, precum cea de la Orlea (jud. Olt), sec. al V-lea – al VI-lea d.Hr., cea de la Pecica (jud. Arad)³⁸, cea de la Brateiu (jud. Sibiu), catarama din bronz turnat și decupat cu semnul crucii de la Apulum, catarama de la Noșlac, Unirea (jud. Alba); și la Dănești (jud. Vaslui) și la Borniș (jud. Neamț) au fost găsite catarama din bronz decorate cu cruce (sec. al VI-lea d.Hr.)³⁹. De asemenea, o cataramă găsită la Tomis (de sec. IV d.Hr.) conține pe placă invocația creștină în limba greacă: „Doamne ajută”⁴⁰. Caracter

³² S-a găsit împreună cu un opaiț decorat cu o porumbiță pe mâner (Cf. Radu Florescu, *Daco-romanii*, p. 152)

³³ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 400

³⁴ *Ibidem*, p. 405

³⁵ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 87

³⁶ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Ed. Albatros, 1971, p. 166

³⁷ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 400

³⁸ Nelu Zugravu, *op. cit.*, p. 414

³⁹ *Ibidem*, p. 417

⁴⁰ Virgil Lungu, Constantin Chera, *Din nou despre gema creștină de la*

creștin admite I. Barnea unei plăci de cataramă descoperită la Noviodunum, cu un decor ștanțat care redă un pește cu trei cerculețe pe cap, pe aripă și pe coadă⁴¹.

Oglinda era utilizată nu doar ca obiect de toaletă, ci și ca piesă cu destinație cultică – dat fiind numărul mare de oglinzi găsite în morminte și în edificiile de cult. Încă de la sfârșitul epocii fierului au fost găsite discuri cu mâner, din bronz lustruit, cu decor cu motive figurative în relief (Histria – Istria, jud. Constanța). Tot de acum, mormintele scitice ne pun la dispoziție oglinzi de tip scitic, derivat din cel grecesc, ca cea de la Feiurdeni (jud. Cluj), cu mâner cu o figură de cerb în relief plat, la capătul liber cu o proto-mă de berbec; sau ca oglinzile scitice de sec. VI î.Hr. de la Ghindari și de la Jacu (jud. Mureș), cu mâner terminat în siluete de animale. În epoca romană apar oglinzile cu ramă din plumb, realizate din două plăci sudate, decorate cu motive geometrice sau florale clasice. Printre cele mai artistice oglinzi sunt cele găsite la Sucidava (Celei), de sec. II-III d.Hr.: cu decor pe ramă sau pe discul din metal de pe spate: decor geometric, vegetal (vrejuri de viță, palmete, plante), zoomorf, antropomorf (nimfe), obiecte (rozete, vase) și chiar dedicații în limba greacă pentru femeile cărora le erau dăruite aceste obiecte, iar un exemplar are o inscripție amplasată printre reprezentări de butoaie,

Constanța în *Pontica*, XXIII, Constanța, 1990, p. 178-182; vezi și Virgil Lungu, *Începuturile creștinismului în Scythia Minor în lumina descoperirilor arheologice (II)*, în *Preda's*, Constanța, nr. 2, martie, 2005, p. 125

⁴¹ Victor Henrich Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, 2004, p. 35

cupe, struguri: „Da vinum”. Unele dintre oglinzile găsite sunt semnate cu nume de meșteri (Brutus, Lollianus)⁴². La Drobeta, Romula, Sucidava (Celei) au rămas și oglinzi din metal circulare, găsite toate în morminte, acoperite pe una dintre fețe cu o foiță de argint. Foarte multe dintre aceste piese erau importate din Orient sau Italia⁴³. Oglinzi din bronz, argint sau plumb s-au găsit și la Apulum⁴⁴, de aici provin însă și tipare pentru rame de oglinzi⁴⁵ – unul în cărămidă, altul din gresie, găsite în locuri diferite (așadar, existau aici probabil două ateliere locale) –, Apulum fiind singurul centru de acest fel din Dacia Superior (pe lângă cel de la Drobeta, din Dacia Inferior). S-au găsit oglinzi cu ramă patrulateră – Obreja (jud. Alba), Soporu de Câmpie (jud. Cluj), dar și cu ramă circulară, mult mai numeroase – Drobeta, Ulpia Traiana, Sucidava (Celei). Rame din plumb pentru oglinzi s-au descoperit și în Scythia Minor (sec. al IV-lea – al VI-lea d.Hr.) la Tomis sau la Ulmetum – Pantelimon, jud. Constanța, două exemplare întregi (cu cerculețe ajurate pe margine); cele 20 de fragmente de la Sucidava (Izvoarele) au mâner, iar pe față prezintă decor geometric și vegetal și chiar un fragment de inscripție în limba greacă pe unul dintre exemplare⁴⁶. Tot târzie este și oglinda de sec. IV d.Hr. de la

⁴² D. Tudor, *Sucidava*, București, Ed. Meridiane, 1966, p. 15-16

⁴³ Idem, *Oltenia Romană*, p. 121

⁴⁴ Al. Popa, I. Berciu, *Cetatea Alba Iulia*, București, Ed. Meridiane, 1962, p. 28

⁴⁵ Daniela Ciugudean, *O descoperire ilustrând fabricarea oglinzilor din plumb la Apulum*, în *Acta Musei Napocensis*, 31, Cluj-Napoca, 1994, p. 233

⁴⁶ Radu Vulpe, Ion Barnea, *op. cit.*, vol. II, p. 499

Callatis⁴⁷. Majoritatea oglinzilor găsite la Durostorum, com. Ostrov, jud. Constanța – circulare cu mâner sau cu inel și pătrate fără mâner – sunt fragmentare. Proveniența lor este de import: produse aduse din Imperiu, dar și din atelierul de la Sucidava (Celei)⁴⁸. Modelul de oglindă cu ramă din metal este modificat de sarmați: un mâner scurt, lat și plat, cu o tamga pe spate (Șimand, jud. Sălaj, Trușești, jud. Botoșani, foarte multe asemenea oglinzi fiind descoperite în spațiul extracarpatic); o oglindă sarmatică cu semne tamga (două!), singurul exemplar de pe teritoriul României cu mai multe asemenea semne pe aceeași piesă puțin reliefate a fost găsită la Sebeș (jud. Alba), de sec. III-IV d.Hr.⁴⁹. O oglindă de sec. V d.Hr. care provine dintr-un mormânt de înhumatie germanic de la Dindești (jud. Satu Mare) este circulară și decorată pe spate cu cercuri concentrice și raze în relief. O oglindă circulară cu sticlă dublată cu plumb, cu ramă de plumb foarte ornamentată pe 5 registre, iar pe capacul mobil cu decor floral, a fost găsită la Barboși⁵⁰.

Făcând parte dintre exemplele paleocreștine, de la Sucidava (Celei) ne-a rămas, printre multele rame de oglinzi, și una (datată la sf. sec. al IV-lea d.Hr.) cu o decorație care prezintă și două cruci *immissa* (cu brațe egale terminate cu câte o bobită) sub toartă și dea-

supra mânerului, tipice pentru perioada postconstantiniană, atestând existența aici a atelierelor turnării ramelor din plumb în sec. al IV-lea d.Hr.⁵¹.

Alt tip de piesă de toreutică ce face parte din obiectele de cult paleocreștine (în afara opaițului) este cădelnița (*thuribulum*): de exemplu, cea din bronz de sec. VI d.Hr. de la Muzeul Național de Istorie a României din București, găsită la Dinogetia – Garvăn, jud. Tulcea⁵². De menționat este și o agățătoare pentru candelă sau cădelniță de la Libida⁵³, cu o cruce cu brațele ușor lățite.

Așadar, și în toreutică se remarcă interesul pentru o mare diversitate de forme și tehnici, care fac practice aceste obiecte, în fond utilitare. Toreutica este o artă în care sunt surprinse foarte evident pătrunderea și răspândirea noii religii, descoperirile timpurii de obiecte paleocreștine (sec. al IV-lea d.Hr.) fiind în majoritate de import (Italia, Pannonia, Illyricum), dar acestea dovedesc prezența comunităților creștine – probabil, aparținând populației autohtone⁵⁴ – mai ales în fostele orașe.

⁴⁷ Daniela Ciugudean, *O descoperire...*, în *Acta Musei Napocensis*, 31, Cluj-Napoca, 1994, p. 233

⁴⁸ C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Oglinzi romane din plumb de la Durostorum*, în *Pontica*, XI, Constanța, 1978, p. 109

⁴⁹ Ioan Al. Aldea, *O oglindă de tip sarmatic în Transilvania*, în *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971, p. 693

⁵⁰ Silviu Sanie, *op. cit.*, p. 182

⁵¹ D. Tudor, *Rame de plumb pentru oglinzi din Sucidava*, în *Drobeta*, IV, Drobeta-Turnu Severin, 1980, p. 75

⁵² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, Ed. Trinitas, 2004, p. 145

⁵³ Mihaela Iacob, (*L*) *Ibida Slava Rusă*, Consiliul Județean Tulcea, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea, 2005, p. 23

⁵⁴ Mihai Bărbulescu, *I. De la începuturile civilizației la sinteza românească*, în Mihai Bărbulescu et al., *op. cit.*, p. 88

Referințe bibliografice

1. Aldea, Ioan Al., *O oglindă de tip sarmatic în Transilvania*, in *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971, p. 693-700
2. Baumann, Victor Henrich, *Sângele martirilor*, Constanța, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, 2004
3. Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007
4. Ciugudean, Daniela, *O descoperire ilustrând fabricarea oglinzilor din plumb la Apulum*, in *Acta Musei Napocensis*, 31, Cluj-Napoca, 1994, p. 231-233
5. Daicoviciu, C., *Cetatea dacică de la Piatra Roșie, Monografie arheologică*, București, Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1954
6. Dunăreanu-Vulpe, Ecaterina, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, Ed. Meridiane, 1967
7. Florescu, Radu, Daicoviciu, Hadrian, Roșu, Lucian (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980
8. Florescu, Radu, *Daco-romanii*, București, Ed. Meridiane, 1980
9. Florescu, Radu, *Decebal și Traian*, București, Ed. Meridiane, 1980
10. Florescu, Radu, Miclea, Ion, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches din Viena*, București, Ed. Meridiane, 1979
11. Giurescu, Constantin C., *Formarea poporului român*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1973
12. Giurescu, Constantin C., Giurescu, Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Ed. Albatros, 1971
13. Gramatopol, Mihai, *Arta romană în România*, București, Ed. Meridiane, 2000
14. <http://www.cimec.ro/scripts/PCN/Clasate/> 2004
15. Iacob, Mihaela, *(L)Ibida Slava Rusă*, Consiliul Județean Tulcea, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea, 2005
16. Lungu, Virgil, Chera, Constantin, *Din nou despre gema creștină de la Constanța*, in *Pontica*, XXIII, Constanța, 1990, p. 178-182;
17. Lungu, Virgil, *Începuturile creștinismului în Scythia Minor în lumina descoperirilor arheologice (II)*, in *Preda's*, Constanța, nr. 2, martie, 2005, p. 124-131
18. Macrea, Mihail, *Viața în Dacia Romană*, București, Ed. Academiei Române, 2007
19. Mușețeanu, C., Elefterescu, D., *Oglinzi romane din plumb de la Durostorum*, in *Pontica*, XI, Constanța, 1978, p. 105-111
20. Nicolescu, Corina, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, Ed. Meridiane, 1971
21. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, Ed. Trinitas, 2004
22. Popa, Al., Berciu, I., *Cetatea Alba Iulia*, București, Ed. Meridiane, 1962
23. Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (coord.), *Istoria românilor*, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010
24. Rădulescu, Adrian, Cliante, Traian, *La Sucidava-Izvoarele: un depozit de vase de argint*, in *Magazin Istoric*, nr. 10 (223) iulie, București, 1985, p. 30-31
25. Sanie, Silviu, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n. – III e.n.*, Iași, Ed. Junimea, 1981
26. Tudor, D., *Oltenia Romană*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1957
27. Tudor, D., *Rame de plumb pentru oglinzi din Sucidava*, in *Drobeta*, IV, Drobeta-Turnu Severin, 1980, p. 73-76
28. Tudor, D., *Sucidava*, București, Ed. Meridiane, 1966
29. Vlăsa, N., *Piese paleocreștine inedite din Dacia Intracarpatică*, in *Acta Musei Napocensis*, XVI, Cluj-Napoca, 1979, p. 171-187
30. Vulpe, Radu, Barnea, Ion, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1968
31. Zugravu, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca thracologică, XVIII, 1997